

مجموعه مقالات

(ده مقاله)

سید حسن خمینی

جلد اوّل

انتشارات اطلاعات
تهران - ۱۳۹۳

سرشناسه: خمینی، سیدحسین، ۱۳۵۱ -
 عنوان و نام پدیدآور: مجموعه مقالات: ده مقاله / سیدحسین خمینی
 مشخصات نشر: تهران: اطلاعات، ۱۳۹۳
 مشخصات ظاهری: ج ۲
 شابک: (دوره) 978-964-423-930-4 (ج. ۱) 978-964-423-931-1 (ج. ۲) 978-964-423-932-8
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: کتاب حاضر قبلاً تحت عنوان «ده مقاله» توسط انتشارات پژوهشکده امام خمینی (ره) و
 انقلاب اسلامی در سال ۱۳۸۸ منتشر شده است.
 عنوان دیگر: ده مقاله
 موضوع: اسلام - مسائل متفرقه - مقاله ها و خطابه ها
 شناسه: مؤسسه اطلاعات
 رده بندی ده سره: ۱۳۹۳ ۸۵۹/خ/۱۰۵ BP
 رده بندی دیوید: ۱۷۱
 شماره کتابشناسی: ۳۴۵۰۰۴

انتشارات اطلاعات

تهران: خیابان میرداماد، خیابان نفت جنوبی، روزنامه اطلاعات، شماره پستی ۱۵۴۹۹۵۳۱۱۱
 تلفن: ۲۹۹۹۳۴۵۵-۶
 تلفن دفتر توزیع و فروش: ۲۹۹۹۳۲۴۲
 فروشگاه مرکزی: بزرگراه حقانی، روبروی ایستگاه مترو، ساختمان روزنامه اطلاعات، تلفن: ۲۹۹۹۳۶۸۶
 فروشگاه شماره ۱: خیابان انقلاب اسلامی، روبروی دانشگاه تهران، تلفن: ۶۶۴۶۰۷۳۴

مجموعه مقالات (جلداول)

تألیف سیدحسین خمینی

جمع آوری: وهاب آریان (مطاس)   نمایه: محمد مهدی محب الرحمان   صفحه آرا: وحید رمضان
 طراح جلد: سهراب هادی   حروف نگاری، چاپ و صحافی: مؤسسه اطلاعات
 چاپ اول: ۱۳۹۳   شمارگان: ۱۰۵۰ نسخه

قیمت ۱۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۳۰-۹۳۳-۹۶۴-۹۷۸ (دوره ۲ جلدی) (2Vol.set) ISBN:978-964-423-930-4
 شابک: ۹۳۱-۹۳۳-۹۶۴-۹۷۸ (ج. ۱) (vol.1) ISBN:978-964-423-931-1

Printed in Iran همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

فهرست

۱۳	.....	مقدمه چاپ دوم
۱۵	.....	پیشگفتار
۱۷	.....	مقدمه
۲۱	.....	مبانی تنظیم خانواده
۲۱	.....	مقدمه ۱: تعریف جمعیت‌شناسی و تنظیم خانواده
۲۲	.....	مقدمه ۲: نظریات جمعیت‌شناسی
۲۲	.....	الف. موافقان افزایش جمعیت
۲۳	.....	ب. مخالفین افزایش جمعیت
۲۵	.....	ج. جمعیت ثابت
۲۵	.....	د. جمعیت متناسب
۲۶	.....	مقدمه ۳: حکم ثانوی در مسئله تنظیم خانواده
۲۹	.....	مقدمه ۴: وظیفه حکومت اسلامی در مسئله تنظیم خانواده
۲۹	.....	مقدمه ۵: نگاهی به مقالات و رساله‌های مرتبط با این موضوع
۳۱	.....	اصل اولی در مسئله تکثیر نسل
۳۹	.....	عدم وجوب تکثیر نسل
۴۰	.....	الف. جواز عزل در امه
۴۱	.....	ب. جواز عزل در ازدواج موقت
۴۲	.....	ج. جواز عزل در ازدواج دائم با فرض اذن زوجه

- د. جواز عزل در ازدواج دائم در فرض اشتراط حین العقد ۴۳
- ه. جواز عزل در ازدواج دائم در صورتی که زوجه اذن نداده است و در حین العقد
نیز شرط نشده است..... ۴۴
- ادله جواز عزل ۴۷
- ۱- صحیحہ محمد بن مسلم ۴۷
- ۲- صحیحہ یا موثقہ محمد بن مسلم ۴۷
- ۳- موثقہ عبدالرحمن بن ابی عبدالله ۴۸
- ۴- صحیحہ عبدالرحمن حداء ۴۸
- ۵- موثقہ ابی بصیر ۴۹
- ۶- صحیحہ رفاع ۵۰
- ۷- نقل احمد سنن از امام المؤمنین علیه السلام ۵۲
- ۸- نقل اهل سنت از امام حسن بن علی علیه السلام ۵۳
- ۹- عدم نهی رسول صلی الله علیه و آله ۵۴
- ۱۰- تقریر رسول الله صلی الله علیه و آله ۵۴
- ۱۱- حدیث ابن ابی عمیر ۵۵
- ادله حرمت عزل ۵۶
- ۱- صحیحہ محمد بن مسلم ۵۶
- ۲- حدیث مفضل بن عمر ۵۸
- ۳- روایت یعقوب جعفی (جعفری) ۵۹
- ۴- ملازمه بین دیه و حرمت ۶۰
- ۵- حرمت اتلاف مال ۶۵
- ۶- حدیث نبوی ۶۶
- ۷- حدیث عمر عن النبی صلی الله علیه و آله ۶۷
- بررسی نحوه شکل گیری نطفه ۶۷
- بررسی روشهای جلوگیری از تولید مثل ۶۹
- الف. روشهای جلوگیری از تلقیح نطفه ۷۰
- ب. روشهای معدوم کردن نطفه ۷۵
- ۱- تعقیم ۷۹
- دلیل اول بر حرمت عقیم سازی ۸۰

الف. حرمت اضرار به نفس	۸۰
دلیل اول بر حرمت اضرار به نفس	۸۰
دلیل دوم بر حرمت اضرار به نفس	۸۴
دلیل سوم بر حرمت اضرار به نفس	۸۹
دلیل چهارم بر حرمت اضرار به نفس	۹۱
دلیل پنجم بر حرمت اضرار به نفس	۹۳
دلیل ششم بر حرمت اضرار به نفس	۹۴
دلیل هفتم بر حرمت اضرار به نفس	۹۶
دلیل هشتم بر حرمت اضرار به نفس	۹۸
ب. تعقیب اضرار به نفس است؟	۹۸
دلیل اول بر حرمت عقیقه سازی	۹۹
دلیل دوم برای حرمت عقیقه سازی	۱۰۰
دلیل سوم بر حرمت عقیقه سازی: اجماع	۱۰۳
۲- لقاح خارج از رحم	۱۰۳
۳- وجوب ستر عورت از اجنبی و حرمت طهر	۱۰۵
چرا نظر کردن برای طیب جایز است؟	۱۰۹
منابع	۱۱۴
تبیین مستندات فتوای امام خمینی در مسئله استئصال	۱۱۹
طایفه اول: نهی از «استتار عن الشمس»	۱۲۱
طایفه دوم: روایاتی با استعمال واژه «اضحاء»	۱۲۲
طایفه سوم: حرمت تظلیل و استظللال	۱۲۸
طایفه چهارم: نهی از نشستن در قبه و کنیسه	۱۴۳
مؤخره	۱۴۷
منابع	۱۴۸
شبهه عبائیه و آرای اصولی امام خمینی	۱۵۱
پیش زمینه	۱۵۱
استصحاب کلی قسم اول	۱۵۲
استصحاب کلی قسم ثانی	۱۵۳
استصحاب کلی قسم ثالث	۱۵۳

.....	شبهه عبائیه	۱۵۴
.....	تطبیق شبهه عبائیه بر استصحاب کلی قسم ثانی	۱۵۵
.....	پاسخ اول مرحوم آیت الله نائینی	۱۵۶
.....	استصحاب فرد مردّد	۱۵۶
.....	دلیل مرحوم آیت الله شیخ محمدحسین اصفهانی بر بطلان استصحاب فرد مردّد	۱۵۸
.....	دلیل مرحوم محقق نائینی بر بطلان استصحاب فرد مردّد	۱۵۹
.....	دلیل مرحوم محقق عراقی بر بطلان استصحاب فرد مردّد	۱۶۱
.....	جواب به اشکال مرحوم نائینی بر شبهه عبائیه	۱۶۲
.....	جواب دوم مرحوم میرزای نائینی به شبهه عبائیه	۱۶۵
.....	جواب مرحوم آیت الله خویی به شبهه عبائیه	۱۶۸
.....	پاسخ امام شیخ عبائیه	۱۷۰
.....	جواب دیگر شیخ عبائیه	۱۷۱
.....	جمع بندی	۱۷۲
.....	منابع	۱۷۳
.....	اصل شرطیت قدرت در تکالیف و تعالیات بر اندیشه یاسی امام خمینی	۱۷۵
.....	دیدگاه آخوند خراسانی در مورد مراتب حجاب	۱۷۵
.....	بررسی نسبت حکم و قدرت بر حکم	۱۷۷
.....	نکاتی پیرامون نظریه امام و ثمره بحث	۱۷۹
.....	منابع	۱۸۱
.....	تفاوت مطلق و عام از دیدگاه آخوند خراسانی و امام خمینی	۱۸۳
.....	مقدمه	۱۸۳
.....	یکم: تفاوت مطلق و عام از دیدگاه مرحوم آخوند(ره) و امام خمینی(س)	۱۸۵
.....	مناقشه حضرت امام به تعریف مرحوم آخوند در مورد عام	۱۸۸
.....	دوم: تقسیمات عام و تفاوت دیدگاه حضرت امام و مرحوم آخوند	۱۹۱
.....	تقسیمات عام و مطلق	۱۹۱
.....	سوم: اقسام مطلق و تفاوت دیدگاه مرحوم آخوند خراسانی و حضرت امام خمینی	۱۹۴
.....	مناقشه حضرت امام بر تقسیم در اطلاق	۱۹۵
.....	چهارم: توقف دلالت عام بر مقدمات حکمت از دیدگاه مرحوم آخوند و امام خمینی	۱۹۶
.....	بررسی اطلاق فرد	۲۰۰

۲۰۱	جمع بندی
۲۰۲	منابع
۲۰۳	نظری بر نقدهای شهید خمینی بر مقدمات پاسخ ابداعی امام خمینی به مسئله ضد
۲۰۳	مقدمه
۲۰۵	مقدمات هفت گانه امام خمینی
۲۰۵	مقدمه یکم
۲۰۶	مقدمه دوم
۲۰۷	مقدمه سوم
۲۰۸	مقدمه چهارم
۲۰۹	مقدمه پنجم
۲۰۹	مقدمه ششم
۲۱۰	مقدمه هفتم
۲۱۰	بیان نقدهای شهید خمینی
۲۱۰	نقد مقدمه یکم
۲۱۱	نقد مقدمه دوم
۲۱۱	نقد مقدمه سوم
۲۱۲	نقد مقدمه چهارم
۲۱۳	نقد مقدمه پنجم
۲۱۳	نقد مقدمه ششم
۲۱۴	نقد مقدمه هفتم
۲۱۵	منابع
۲۱۷	خطابات قانونیه
۲۱۷	الف) کلمه «ضد»
۲۱۸	ب) کلمه «اقتضا»
۲۱۹	۱) ضد عام
۲۲۰	۲) ضد خاص
۲۲۵	ثمره بحث ضد
۲۲۸	مقدمات ترتب
۲۳۴	راه حل ابداعی امام (ره): خطابات قانونیه

۲۴۲	نتیجه مقدمات هفت گانه امام (ره).....
۲۴۴	منابع.....
۲۴۷	کلمه توحید از منظر اصولیین و امام خمینی.....
۲۴۷	نکاتی در مورد موضوع.....
۲۴۹	اقوال مختلف درباره «لا».....
۲۵۰	پاسخ مرحوم آخوند خراسانی.....
۲۵۴	راه حل آیت الله شهید مصطفی خمینی.....
۲۵۷	منابع.....
۲۵۷	منابع.....
۲۵۹	نگاهی دیگر به شیخ نظری از منظر تقریرات فلسفه امام خمینی.....
۲۵۹	جستار و روی.....
۲۶۱	الفریدة الاولى: من اجب ذات الواجب بهر برهانه.....
۲۶۳	برهان صدیقین.....
۲۷۴	صفات خداوند به صورت برهان بر این غرر.....
۲۷۵	صفات کمال و ملاک هایش.....
۲۷۸	براهین اثبات وجود خداوند.....
۲۸۳	برهان اثبات وجود خداوند از نگاه متکلمین.....
۲۹۳	نتیجه قائل شدن به توحید واجب الوجود.....
۲۹۵	تقریر امام خمینی.....
۲۹۸	منابع.....
۳۰۱	تحلیل و نقد شبهه ابن کمونه از منظر تقریرات شرح منظومه امام خمینی.....
۳۰۱	ابن کمونه کیست.....
۳۰۳	نکاتی قبل از طرح شبهه.....
۳۰۴	تقریر شبهه ابن کمونه.....
۳۰۶	محمول بالضمیمه و محمول من صمیمه.....
۳۰۸	دفع شبهه به لسان حاج ملا هادی سبزواری.....
۳۱۵	چهار نکته تکمیلی.....
۳۱۹	منابع.....
۳۲۱	ضمیمه: امام و نگرش های نو در فقه.....

نمایه.....	۳۵۷
آیات.....	۳۵۹
روایات عربی.....	۳۶۱
روایات فارسی.....	۳۷۱
اعلام.....	۳۸۳
کتاب.....	۳۹۳

www.ketab.ir

مقدمه چاپ دوم

آنچه پیش از این چاپ شده است، مجموعه بیست مقاله‌ای که در سال‌های اخیر پیرامون مسائل مختلف علمی نوشته‌ام. ده مقاله اول در سال هشتاد و هشت با عنوان «ده مقاله» منتشر شدند و امروزه سه مؤسسه اطلاعات با عنوان جلد اول «مجموعه مقالات» اینجانب بازنشر می‌شوند. جلد دوم که حاوی ده مقاله دیگر است، برای اولین بار است که به صورت یک جلد جداگانه با عنوان جلد دوم «مجموعه مقالات» منتشر می‌گردند. در مقدمه جلد اول ده مقاله پیرامون مقاله‌های جلد اول توضیح داده‌ام. اینک به توضیح مختصری پیرامون مقاله‌های جلد دوم اشاره می‌کنم. «بررسی تفاوت مسائل اصولی و قواعد فقهی»، «بررسی حقیقت شرعی و واقعی بحث صحیح و اعم»، «اعتبارات عقلایی» و «حقیقت مجاز» مقالاتی است که در تدریس اصول فقه در حوزه علمیه قم نگاشته شده‌اند و تا حدودی ترتیب درسی دارند. همین است مقاله «حقیقت استعمال» که حاصل تدریس این مبحث در حوزه علمیه قم است. این مقاله اندکی با سیاق مقاله‌های دیگر متفاوت است به جهت آن‌که جناب حجت الاسلام سید محمود صادقی آن را به گونه‌ای دیگر تنظیم کرده است. «حدیث رفع» و «منجزیت علم اجمالی» حاصل تدریس من در دوره دکتری پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی است. در این میان مقاله «تطبیق تاریخ قمری بر تاریخ شمسی» مقدمه‌ای است بر یک طرح که سال‌هاست در ذهن دارم، زحمت بسیار جناب حجت الاسلام رشید داودی در پیدایش این مقاله در جای خود ستودنی است. امیدوارم این طرح را بتوان

در قالب کامل تری پی گرفت و به تأثیر این نگاه در فهم بهتر روایات رهنمون شد. مقاله «کتاب‌شناسی سه کتاب» نیز تقریر درس‌های خارج فقه من با موضوع مکاسب محرمة است که توسط جناب حجت‌الاسلام محمد شهیدی تنظیم شده است.

در پایان لازم می‌دانم از جناب آقای وهاب آریان که در تنظیم و ویرایش این دو جلد زحمت بسیار کشیده‌اند و از دوستان عزیزم در مؤسسه اطلاعات به‌خصوص جناب آقای رمضان‌ی تشکر نمایم.

سید حسن خمینی

بهمن ماه هزار و سیصد و نود دو

www.ketab.ir

پیشگفتار

آنچه پیش از این در سال نظر قرار دارد مجموعه مقالاتی است که در سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۶ در مجله علمی و فقهی «نظر» به قلم این حقیر به چاپ رسیده است و یا در حوزه معرفتی مناسبی به موضوع این مجله قرار دارد. نخستین مقاله درباره تنظیم خانواده است که رساله سطح کارشناسی برای حوزه علمی قم بوده و از راهنماییهای ارزشمند استاد گرانقدر حضرت آیت الله العظمی سید محمد باقر داماد بهره برده و قسمتی از آن نیز به نوعی تقریر درسهای استاد معظم حضرت آیت الله العظمی سید موسی شبیری زنجانی است. مقاله دوم درباره استظلال و فتویهای ارزشمند امام خمینی (س) درباره این موضوع است. این مقاله نیز وامدار تحقیقات حضرت آیت الله سید علی محقق داماد است. هر چند، به واسطه آنکه فتوای ایشان بر اساس نظر مرحوم امام بوده، همواره به نقد نظرات ایشان ناظر است. مقالات سوم تا هشتم به ترتیب دو مقاله اول که در حوزه فقه به نگارش درآمده، مربوط به مباحث علم اصول فقه است. در مقاله سوم شبهه عبائیه که بحثی است درباره استصحاب کلی به بررسی گذاشته شده است و در مقاله چهارم به تبیین دخالت یکی از مباحث اصول در حوزه سیاست عملی اشاره شده است. اجمالی که در مقاله چهارم ملاحظه می شود شاید معلول آن باشد که این نوشتار بیشتر با توجه به مخاطبین آن در کنگره صمدین سال تولد امام خمینی (س) به رشته تحریر درآمده بود. در دو مقاله دیگر بحث خطابات قانونیه که از مهمترین بحثهای اصولی امام است موضوع بحث بوده است که در یکی اصل بحث و در دیگری نظرات

و نقدهای مرحوم آیت‌الله شهید سید مصطفی خمینی محور نگارش واقع شده است. بحث مقاله کلمه توحید نیز بحثی است که به مناسبت در علم اصول مطرح می‌شود و به ضرورت روزهای نگارش آن به رشته تحریر درآمده بود.

در مقاله آخر بحثی را در محدوده الهیات به معنی الاخص و با استناد به کتاب تقریرات فلسفه امام خمینی مطرح ساخته‌ام. این مباحث از مکتب فلسفی استاد بزرگوار حضرت آیت‌الله انصاری شیرازی بهره‌مند است - بر این امید بودم و کماکان نیز از آن ناامید نشده‌ام که بتوانم منظومه مرحوم سبزواری را بر این منوال به شرح بنشینم - باشد که خداوند این توفیق را نصیب فرماید. در پایان این مجموعه، مصاحبه‌ای نیز به چاپ رسیده که عنوان آن «آیه‌های امام خمینی در فقه» را به آن بخشیده‌اند. این مصاحبه مربوط به سال ۱۳۸۱ است که با روزنامه محترم اطلاعات انجام شد و نظر به اینکه نکاتی را دربردارد - که شاید امروز خود بر آن نقدهایی داشته باشم - به همراه مقالات به زیور طبع آراسته می‌گردد. این است آنچه پیش روی شماست در مرحله نخست ارزش چیدمان جدید را دانست. و در مرحله دوم به حسن نظر و التفات در دیدگان صاحبان اندیشه بنشیند و در مرحله آخر به نقدشان مزین گردد.

در پایان کلام، لازم می‌دانم از استاد بزرگواری استاد معظم حضرت آیت‌الله سیدمحمد موسوی‌بجنوردی که کلامی را به صدای این مجموعه مصدر ساختند و از محبت خواهران و برادرانم در پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی تشکر نمایم.

ربیع الثانی ۱۳۸۸ هجری قمری

قم آذرماه ۱۳۸۸

سید حسن خمینی

مقدمه

پس از اسلام، انسان غربی از منظری نو به جهان نگرست و به تدریج توانایی آن را یافت که طبیعت را تحت علم و سیطره خویش درآورد. پیشرفتهای فزاینده علمی و فناوریانه مایه‌ای شد تا انسان به تجددگرایی نزاعی سخت درگیرد و این پرسش جدی مطرح شود که آیا این روش به یکدیگر می‌انگیزد یا خیر. اندیشه‌ورزان غربی، در پاسخ به این پرسش مهم، عدم سازگاری است - به‌ویژه دین - و تجدد را اعلام کرده و به سکولار کردن و دین‌زدایی افراطی در حوزه‌های حکومت و سیاست و اخلاق و هنر و... پرداختند، تا آنجا که این فرایند به بحران فکری، معنایی و معنویت در جهان غرب انجامید. دینداران، در جهتی مخالف، به امکان ایجاد برکاتی میان این دو اذعان کرده و حفاظت از سنت را آرمان خویش قرار دادند. ایشان دو راه برآمدند، تا با رفع این تعارض، چاره‌ساز دین‌زدایی معاصر باشند. دینی که از حق مطلق سرچشمه می‌گیرد و حامل پیام لایتغیر، باقی، غیرزمانی و آسمانی برای بشر است. در مسیر «ایمان الهی» اسلام جامع‌ترین دینی است که می‌تواند کلیه نیازهای مادی و معنوی، و فردی و اجتماعی را برآورد و تنها شریعتی است که می‌تواند برپایه تکامل واقعی، حیات و معنویت از دست رفته را مجدداً برای بشریت به ارمغان آورد و تمام جوانب زندگی او را در ضمن قواعد و احکام خود بگنجاند. خصوصاً آنکه دین اسلام نه از حیث جغرافیایی محدود و مقید به مکان خاصی است و نه از لحاظ زمانی به دوره خاصی تعلق دارد. بنابراین، این دین بزرگ آسمانی گستره کل جهان و جهانیان را دربر می‌گیرد؛ دارای

مقام خاتمیت است و در نتیجه تا قیام قیامت برقرار می‌باشد. چنین دینی بایست برای پاسخ به رویدادهای سیل آسا و مسائل نوپیدای عصر کنونی - در ارتباطات اجتماعی و فردی که پیوسته روابط تازه، آن را پیچیده‌تر می‌کند - تلاش و تکاپو کند تا مسائل نوین را پاسخ گوید. ابن خلدون در مقدمه خود (ص ۲۸)، تحولات جوامع را اینگونه ترسیم می‌کند: «احوال جهان و ملت‌ها و فواید و عقاید آنان به یک صورت و روش ثابت باقی نمی‌ماند، بلکه با گذشت زمان دگرگون می‌شود و این دگرگونی همان‌گونه که در مورد اسخاص و اوقات و شهرها دیده می‌شود، در همه آفاق بیکران هستی و در همه زمانها و مکانها و دولت‌ها جریان دارد. این سنت الهی است که در میان بندگان جاری است».

از این رو، فقه‌های شیعه در سایه فقه پویای آن که با درون‌مایه قوی «اجتهاد» تغذیه می‌شود در صدد برآمدند تا شکاف بین سنت و تجددگرایی را پر کنند. ایشان با تمسک به اجتهاد، که اسلام با زمان هماهنگ و هم‌نوا می‌سازد، موانع رشد این دین بزرگ الهی را برطرف می‌کنند. چرا که بر این باورند که مرگ روح اجتهاد، اسلام خلاق و پرشور را به اسلام ضعیف و غیرهماهنگ با زمان تبدیل می‌کند. مجتهد، خبره‌ای است که احکام جدید را بر اصول ثابت اسلامی استخراج می‌کند و با استفاده از نیروی خدادادی اندیشه و تفکر، پرسش‌های فراوان و نیازهای جامعه را پاسخگو می‌شود. به بیان دیگر، او در پرتو اصول معین شده شریعت و با پالایش و بازنگری و در نظر گرفتن عرف، مصالح و مفاسد، عدم رضایت آنها با یکدیگر، به حل معضلات مطروحه در جامعه دست می‌زند و به‌عنوان نیروی محرک به کشف ادله احکام اقدام می‌کند تا نیازهای نسل نو را به شیوه‌ای معقول از میان اختلافات برآورد و با روشن‌اندیشی و فهمی نو متون دینی را بازگوید. به این ترتیب، فقه‌پیش‌ته‌انسته طراوت و پویایی فقه را در طول قرن‌ها حفظ کند.

افزون بر اجتهاد که عامل اساسی برای استنباط احکام جدید است، اگر دو عنصر تحول‌آفرین «زمان و مکان» در اجتهاد دخالت کنند، می‌توان به حق ادعا کرد که فقه شیعی نه تنها تئوری واقعی و کامل اداره انسان از گهواره تا گور است (صحیفه امام ج ۲۱: ۲۸۹) بلکه ضامن کارآمدی، توانمندی، حفظ، اجرا و فهم احکام و قواعد اسلام در روزگار معاصر و هر روزگار دیگری خواهد بود. بدین ترتیب، سخن از زمان

و مکان در اجتهاد، سخن از جامعیت و جاودانگی احکام دینی و ناپیدایی سنت در روزگار تجدد و فراتجددگرایی است.

اندیشه همسازی احکام اسلامی با زمان و مکان، اندیشه‌ای است که در دوره بیداری اسلامی پدیدار گشته است و بنا بر آن به رخدادهایی که در جامعه به وقوع می‌پیوندد و نیازهای جدیدی را پدید می‌آورد پاسخ داده می‌شود و احکام سازگار با زمانه صادر می‌گردد. این بدان دلیل است که گرچه اهداف شارع ثابت است، ولی اسباب و روشهای تحقق آن متغیر است.

شیفته مجتهد آن است که زمان و مکان را به خوبی بشناسد و مطابق و همساز با آن احکام جاری را صادر کند. گرچه احتمال دارد که مسئله‌ای در گذشته مطرح شده باشد و برای آن پاسخی نیز ارائه شده باشد، اما آن مسئله در دورانی دیگر، پاسخی دیگر و تفسیری دیگر می‌طلبد که مطابق فهم جامعه مورد نظر باشد. حضرت امام خمینی (س) نیز به دخالت دو عنصر زمان و مکان در صدور فتوا توجه داشتند و این تحول در اندیشه فقهی ایشان نیز مشاهده می‌شود. تغییر نگرش ایشان، شاهدی گویاست بر این مدعا که لازمه بقای اسلام در دنیای متغیر آن است که به جامعه و فرهنگ و جهان، نیک بنگرد و تحولات آن را متباین نراند. چنانکه مشهور است احکام دو گونه‌اند:

۱) احکام تغییرناپذیر، ابدی، و ورای زمان و مکان که پاسخگوی نیازهای ثابت انسان و اجتهادناپذیرند و از آنها با نام «احکام اولیه» یاد می‌شود - و هیچ مسلمانی حق روی گردانی از آنها را ندارد؛ زیرا در آنها تشریع و تعیین با یکدیگر مطابقت می‌یابند.

۲) احکامی که بنا بر اقتضای مصلحت و ضرورتهای زمانی و مکانی و شرایط موجود، متغیر می‌شوند و پاسخگوی نیازهای متغیر هستند. نسبت این متغیرات بر مدار امور ثابت صورت می‌پذیرد. تغییر این احکام، به مرور زمان و براساس شیوه زندگی و ارتباطات اجتماعی و روابط تازه و پیچیده انسان با پیرامون خود صورت می‌پذیرد. برای مثال می‌توان از احکام مغتربین یاد کرد که برای مسلمانانی صادر می‌شود که در جوامع غربی زندگی می‌کنند. این احکام بنا بر فرهنگ و اقتضانات جامعه غربی صادر می‌شود و متفاوت است با حکم کسی که

در یکی از کشورهای اسلامی به سر می برد. بدین ترتیب، فقیه در صدور حکم، باید همه جوانب را مورد ملاحظه قرار دهد؛ متوجه مسائل جدید و مفاهیم جدید باشد و با لحاظ همه جوانب تفسیر جدیدی ارائه دهد و سپس استنباط و اجتهاد کند و در نهایت فتوا بدهد.

والحمد لله رب العالمین

سید محمد موسوی بجنوردی

آبان ماه ۱۳۸۸

www.ketab.ir